مروری بر پیدایش و انسجام جنبش کارگری ایران (۱)

ناصر آقاجری ۳۰ فروردین ۱۳۹۱

شرایط اجتماعی

حکومت ایلیاتی قاجاریه با مالیات های ویران گر، اقتصاد کشاورزی - صنعتی ایران را تحلیل برده بود. و از سوی دیگر استعمارگران(روسیه تزاری از سمت شمال و انگلیس از سمت جنوب) با فشارهای نظامی و با صادرات کالاهای شان باقی مانده ی کشاورزی و منابع داخلی را به چالش گرفتند. بدین صورت ایران به سوی دگرگونی های خونینی رانده شد، که از نی ریز فارس تا آمل و زنجان تداوم یافت. در اواخر سلطنت محمد شاه قاجار و اوایل حکومت فرزندش ناصرالدین شاه، ایران شاهد شکل گیری بزرگ ترین و خونین ترین جنبش دهقانی بر علیه ساختار واپس گرای قاجاریه بود. جنبشی که به دلیل ضعف های ایدئولوژیکی نتوانست همه ی مردم را بر علیه سیستم عشیره ای، بسیج کند. اگر چه دهقانان و زحمتکشان شهری فداکاری های بسیاری از خودشان نشان دادند، و در مقابل ارتش امیرکبیر مسلحانه مقاومت نمودند. حاکمیت توانست آن ها را با وحشیانه ترین شیوه های ضد بشری قتل عام کند. (زنان و کودکان آن ها را در غاری در نیریز فارس زنده زنده آتش زدند و مردان را شمع آجین نمودند) (۲) درون مایه و ماهیت این حرکت دهقانی، نابودی فئودالیسم با تقسیم زمین بین کشاورزان، آزادی و برابری زنان از قید پدر سالاری و گرایش بسوی مدرنیته بود. ولی شکل و جهان بینی رهبران این جنبش انقلابی، یک مذهب افراطی کاست گرا بود، که همه نگرش های غیر خود را نفی می کرد. از این رو نتوانست همه ی مردم را برای عدالت اجتماعی متحد کند . بی سوادی اکثریت قاطع مردم و فقر سیاهی که مالیات های سنگین حاکمیت قاجاریه بر آن ها تحمیل کرده بود، همراه با سیاست های اقتصادی- نظامی استعمارگران شمال و جنوب، راه دیگری را پیش روی مردم ستم دیده ایران گذاشت؛ مهاجرت ! مهاجرت برای کار به کشورهای همسایه. در میان همسایگان ایران در آذربایجان روسیه منابع بزرگ نفت ، متقاضی نیروی کار مهاجران بود. مهاجرانی که برای پرداخت مالیات سالانه مجبور بودند دختران خود را، بفروشند(۳) ، راهی سرزمینی شدند که نیروی کار آن ها را خواستار بود. این مقدمه یک چرخش ویژه در مناسبات ایران گردید. تغییر کار زحمتکشان شهری و روستایی به کاری صنعتی و مدرن. خلق هزاران کارگر صنعتی ایرانی، در حالی که در کشور ، صنعتی متمرکز وجود خارجی نداشت.

آمار نیروی کار مهاجر ایرانی در صنایع نفت و دیگر صنایع روسیه تزاری

رویه ۸ همان منبع: به نقل از تاریخ نویس شوروی عبداله اف « در سال ۱۲۹۰ درحدود ۱۹۳۰۰۰ کارگر ، ایران را ترک کردند تا در مناطق جنوبی روسیه کار کنند ، در حالی که همان سال، ۱۶۰۰۰۰ نفر از روسیه به ایران بازگشتند» در همان رویه: « جمعیت ثابتی از ایرانیان، که شمارشان به چند صد هزار می رسید، در قفقاز زندگی می کردند. مثلاً در سال ۱۲۹٤، ۱۳۵۰۰ تن از کارگران شاغل در صنعت نفت باکو یعنی ۲۹/۱ درصد کل کارگران آن، از ایرانیان مهاجر بودند. جمعیت ایران در آن سال ها ۱۱ میلیون نفر بود و کل جمعیت شهرنشین ۲/۳ میلیون نفر بود. در سال ۱۲۹۱ در کارخانه تصفیه مس کدابک ایرانیان مهاجر ۲۷/۵ درصد کارگران دائمی آن را تشکیل می دادند(٤). (بنا به اظهار نویسنده در ادامه مطلب) از میان این جمعیت بود که رهبران آینده جنبش های کمونیستی و کارگری ایران پدید آمدند. سوسیال دمکرات های روسیه مهاجران ایرانی را آموزش سیاسی- حزبی دادند و اکثر آن ها در تشکیلات زیرزمینی همت و حزب عدالت به مبارزه پرداختند. همان منبع رویه ٦ «در واقع نمایندگان گروه سیاسی ایرانی به نام همت که در باکو مستقر بود، نخستین شعبه های حزب سوسیال دمکرات ایران را در سال ۱۲۸۳ در مشهد و در تبریز و تهران تاسیس کرد ... این گروه طبقه کارگر ایران را نمایندگی می کرد که بعدها به « اجتماعیون»، «عامیون» و بعد به «مجاهدین» معروف شدند.» همان منبع رویه

٦ « رهبران سوسیال دمکرات ها که بیشترشان از روشنفکران طبقه متوسط بودند به سبب ایدئولوژی خویش، به وضع طبقه کارگر توجه ویژه ای داشتند، مثلاً در مشهد در بیانیه ۱۸ شهریور ۱۲۸٦ اعلام کرد که باید حق اعتصاب کارگران برای اهداف سیاسی و هم چنین اقتصادی به رسمیت شناخته شود ... درخواست بعدی آن ها آموزش و پرورش را برای کلیه طبقات جامعه رایگان و اجباری سازد. و کار روزانه را به ۸ ساعت تقلیل دهد، و در این باره قانون وضع کند(٥) » همان منبع رویه ۳ در سال ۱۲۸٥ محمد پروانه و گروهی از کارگران، نخستین اتحادیه کارگری ایران را در چاپخانه کوچکی واقع در خیابان ناصریه تهران سازمان دادند(٦) » همان منبع همان رویه «... با فرا رسیدن سال ۱۲۸۹ کارگران چاپخانه های تهران... اتحادیه سراسری کارگران صنعت چاپ را به پایان بردند و روزنامه خود را به نام اتفاق کارگری منتشر کردند» به نقل از تاریخچه مختصر شورای متحده مرکزی اتحادیه های کارگران و زحمتکشان ایران. در خرداد ۱۲۸۹ آنان دست به اعتصاب موفقی زدند که، تربیت، پژوهنده ایرانی از آن به عنوان « اولین تظاهر جنبش اشتراکی یا سوسیالیستی در ایران » یاد می کند(۷). در ٥ آبان ۱۲۸۷، در حدود ۱٥۰کارگر با رهبری حزب سوسیال دمکرات، در سه دباغ خانه محلی دست به اعتصاب زدند، کارگران نماینده انتخاب کردند و با کارفرمایان درباره ۹ مورد خواسته مذاکره کردند... سه روز بعد کارفرمایان موافقت کردند که برای هر پوست دباغی شده دستمزد بیشتری بپردازند و از اخراج کارگران اعتصابی خودداری ورزند(۸). همان منبع رویه ۷ « بدین ترتیب، از اوائل ۱۲۸۰، احزاب سیاسی در ایران از حقوق کارگران دفاع می کردند». همه ی این وقایع و گرایشات سیاسی- اقتصادی قبل از پیروزی انقلاب اکتبر صورت گرفته است. در حقیقت قبل از اینکه یک دولت سوسیالیستی بوجود آید. جنبش سوسیال- دموکراسی ایران با اعتقاد به سوسیالیسم در جهت اتحاد کارگران و زحمتکشان شهری و مبارزه برای پیروزی انقلاب مشروطه و پس از آن برای انسجام و ایجاد اتحادیه های کارگری کارهای بزرگی را به انجام رساند. سوسیال- دمکرات های ایران حتی در پیروزی های بزرگ بلشویک ها در آذربایجان نقش اساسی و بزرگی را به عهده داشتند(۹) پس از مبارزات طولانی با استبداد و عوامل پنهان و آشکار آن، روشن اندیشان و تجار و بازاریان مترقی به همراه برخی روحانیون چون آقای طباطبایی و بهبهانی و با همراهی سوسیال دمکرات ها و تشکیلات زیرزمینی شان جبهه واحدی تشکیل دادند که در نهایت مشروطه اول را به پیروزی رساند. ولی پس از کودتای محمد علی شاه و افسران روسی- قزاق و شکست مشروطه اول و بدار آویختن انقلابیون، تنها مقاومت مسلحانه و مبارزه طولانی سوسیال دمکرات ها با سپاه ارتجاع و عشایر سر سپرده و خان های فئودال توانست مشروطه دوم را به پیروزی برساند. ولی در نهایت فئودال های بزرگی که خود در محاصره تبریز نقش داشتند مانند سپهدار تنکابنی و عشایر بختیاری خوشه چین انقلاب شدند. و با یک اتحاد ضد سوسیال- دمکراتیک (سردار اسد بختیاری، سپهدار تنکابنی و یپرم خان داشناک)، سوسیال دمکرات ها در تهران محاصره شدند و در یک درگیری مسلحانه برخی کشته شدند و بقیه خلع سلاح شدند. تا جناب وثوق الدوله نخست وزیر شود و ایران را بین روسیه تزاری و انگلیس تقسیم کند. طبقه کارگر و نمایندگان آن سوسیال دمکراسی مبارزه را ادامه دادند. (رویه ۹ همان منبع) در سال ۱۲۹٥« کمیته عدالت» در باکو تاسیس شد. اعضاء کمیته از میان ایرانیانی بودند که در باکو به معلمی، روزنامه نگاری و کارگری در صنعت نفت اشتغال داشتند. (به نقل از تاریخچه حزب عدالت ۱۳۰- ۱۲۹). در سال ۱۲۹۹ این کمیته اولین کنگره خود را در بندر انزلی برگزار کرد. این کمیته تصویب کرد که رنجبران حق دارند در سازمان های دولتی و خصوصی، اتحادیه های کارگری تشکیل دهند. در سال ۱۲۹۷ اتحادیه کارگران چاپخانه به رهبری محمد دهگان دست به اعتصاب ١٤ روزه زد، و موفق شد به توافق مشترکی با کارفرمایان خود نائل آید. کار روزانه به ۸ ساعت تقلیل یافت، برای اضافه کاری دستمزد دریافت شد، خدمات پزشکی فراهم آمد و اخراج بی رویه کارگران موقوف شد. در سال ۱۲۹۸ نانواها و شاگردان دکان های بزازی اتحادیه خود را تشکیل دادند. و پارچه بافان نیز اتحادیه خود را تشکیل دادند. با اعتصاب توانستند از کارفرمایان امتیاز بگیرند. مزد هر زرع (۱۰٤ سانتی متر) پارچه بافته شده ۳۳ درصد افزایش یافت. در مهر ۱۳۰۰ اتحادیه عمومی کارگران مرکزی در تهران تاسیس شد. عضویت هشت اتحادیه کارگری که در سال ۱۳۰۱ وابسته به اتحادیه عمومی کارگران مرکزی بودند از این قرار بود. به نقل از دهگان گزارش اسناد تاریخی ۱۰٦-۱۰٥. در این زمان جمعیت تهران ۰۰۰،۲۰۰ برآورد شده بود. (همان منبع رویه ۱۲)

۱- اتحادیه نانوایی با ۳۰۰۰ کارگر.

۲- پارچه بافان با ۲۰۰۰ کارگر

۳- کارگران کفاش با ۱۸۰۰ کارگر.

٤- کارکنان پست و تلگراف با ۳۵۰ کارگر.

٥- کارگران قناد با ۳۵۰ کارگر.

٦- کارگران چاپخانه با ۳۵۰کارگر.

۷- شاگردان خرده فروشی با ۳۵۰کارگر.

۸- منشی های تجارتخانه با ۳۵۰ کارگر.

(رویه ٢٤ همان منبع) : « اتحادیه عمومی کارگران مرکزی در آن سال گام هایی در جهت سازمان دادن چهل وهفت هزار کارگر صنعت نفت برداشت... با این همه در همان سال ۱۳۰۱ اعتصاب مهمی در آبادان رخ داد. بیشتر کارگران هندی شرکت نفت از اعتصاب کارگران ایرانی که برای افزایش صددرصد دستمزدها به وقوع پیوسته بود پشتیبانی کردند، ولی سربازان انگلیسی اعتصاب را در هم شکستند. ولی به دستمزد کارگرانی که باقی ماندند ۷۵ درصد افزوده شد» (رویه ۲۹ همان منبع) « زمان مناسب برای صحبت درباره قانون کار در ۲ بهمن ۱۳۰۰ پیش آمد که سلیمان میرزا (نماینده سوسیال دمکرات ها) از مجلس خواست تا قانونی برای کار و کارگری تصویب کند. (به نقل از دولت ایران، مذاکرات مجلس چهارم جلد اول رویه ٤۰۲ رویه ۳٤) در سال ۱۳۰۸، اردیبهشت ماه نه هزار کارگر صنعت نفت در آبادان اعتصاب نمودند... سایر اقشار مردم به ویژه کارگران بیکار به اعتصاب پیوستند و شمار اعتصابیون به نزدیک ۲۰ هزار تن رسید. کارگران مسجد سلیمان نیز در همان روز دست به اعتصاب زدند... (رویه ۳۷ همان منبع) ... سربازان ایرانی با کمک تفنگداران انگلیسی ... با شمشیر آخته به کارگران حمله کردند. و کارگران با چوب و سنگ پاسخ دادند در نتیجه ۲۰ کارگر و ۱۵ سرباز زخمی شدند و ۲۰۰ کارگر دستگیر و به زندان خرم آباد فرستاده شدند.»

از تاریخ بیاموزیم

کارگران ایران و نمایندگان شان علاوه بر مبارزات پی گیر برای حقوق کارگران و تلاش برای به تصویب رساندن یک قانون کار با گرایشات دمکراتیک، پیشاپیش دیگر ترقی خواهان جامعه عامل عمده و اصلی پیروزی انقلاب مشروطه به خصوص مشروطه دوم بودند. و باز در چرخش تاریخی دیگری در چند دهه بعد در خیزش ۳۰ تیر ۱۳۳۱ کارگران ایران با مشت آهنین خود، شاه و ارتش سرسپرده انگلیس و امریکا را به عقب راندند. مصدق را به نخست وزیری برگرداندند، به او اختیار تام دادند و فرماندهی ارتش را از شاه گرفتند و مصدق را در راس حاکمیت قرار دادند. آقای مصدق هم پس از ایستادگی خونین مردم در مقابل شاه و ارتش و پس از به قدرت رسیدنش، با امضاء یک قرآن و فرستادنش برای شاه وفاداریش را به ساختار فئودالیسم اثبات نمود، و با نگرش توده ی مردم مخالفت کرد. به جای گرایش به مردم و احترام گذاشتن به حق مسلم مردم که خواست شان جمهوری بود(۱۰) با کمک به ارتش، حکومت نظامی اعلام نمودند و بدین طریق در حقیقت برای حفظ منافع سرمایه داری دلالی و فئودالیسم مسلط آن زمان، در مقابل کودتاچیان ارتش، امریکا و انگلیس تسلیم شدند.

نخستین بخشنامه در امور کارگری ۲۷ آذرماه ۱۳۰۳

در دوران نخست وزیری رضا خان دمکراسی از بین نرفته بود و واقعاً حکومت مشروطه برقرار بود. تحت تاثیر این شرایط اجتماعی نیروهای اجتماعی فعال و پیگیر بودند. (رویه ٤۱ همان منبع). « نخستین بخشنامه در امور کارگری را رضاخان نخست وزیر در ۲۷ آذرماه ۱۳۰۳ در نتیجه مداخله سازمان بین المللی کار صادر کردند. این بخشنامه خطاب به استاندار کرمان بود... .»

در مرداد ۱۳۱۰ نظامنامه ای به تصویب هیئت وزیران رسید، مجموعه ای از مقررات مربوط به احداث کارخانه هایی بود با رعایت حداقل معیار ایمنی و بهداشت و رفاه کارگران و باز روی کاغذ باقی ماند و کاربردی نشد. تنها نیروی اجتماعی که منافع طبقه کارگر ایران را با پیگیری حمایت کرد سوسیال دمکراسی ایران بود، که به وسیله خود کارگران و روشن اندیشان این طبقه انسجام یافته بود و پس از دیکتاتوری سرکوب گر ضد مشروطه رضا خان تنها حزب چپ، دهه ۲۰الی ۳۲ ایران بود، که دفاع از منافع طبقه کارگر و متشکل کردن آن ها را وظیفه خود می‌دانست. چون خود بخش کوچکی از آن طبقه بود. (رویه ۳۵۵ همان منبع گزارش سفارت امریکا) «... تنها نمایندگان کارگری که آماده بودند خود را به سود کارگران در وضع دشواری قرار دهند، متاسفانه بیشترشان عضو حزب توده بودند.»

پس از سقوط رضاخان به زباله دان تاریخ، نیروهای چپ ایران به گرد هم آمدند و تشکیلات طبقه کارگر ایران را سامان دادند. در مرداد ماه ۱۳۲۲ نخستین کنفرانس ایالتی اتحادیه کارگران تهران برگزار گردید. و طی بیانیه ای اعلام نمودند.

۱- حق مذاکره دستجمعی اتحادیه های کارگری به رسمیت شناخته شود.

۲- خواستار تصویب قانون کار شدند که تا به آن روز وجود نداشت.

۳- هشت ساعت کار روزانه.

٤- حقوق بازنشستگی و ...

(رویه ۷۰ همان منبع) « همه دولت هایی که از سال های ۱۳۲۰ تا ۱۳۲٤ سرکار آمدند، وعده های بدون ضمانت اجرایی برای قانون کار دادند. و در عمل هرگز بدان عمل ننمودند»

اوج مبارزات کارگری و عقب نشینی دولت

(رویه ۹٤ همان منبع) « ۹ خرداد ۱۳۲٤ کارگران شرکت نفت ایران و انگلیس در کرمانشاه دست به اعتصاب بزرگی زدند. در این اعتصاب انگلیسی ها ٤۰۰ نفر از ٦۰۰ کارگر اعتصابی را اخراج کردند.» همان منبع همان رویه « در ۲ شهریور ۱۳۲٤ فرماندار نظامی دفاتر شورای متحده مرکزی در تهران را اشغال و تفتیش کردند و رهبران آن را دستگیر نمودند، این حکومت نظامی تا ۲۲ بهمن ۱۳۲٤ برقرار بود.»

مبارزات پیگیر کارگران به رهبری شورای متحده مرکزی در دهه ۲۰ دولت های معرفی شده از طرف شاه را وادار می نمود، لایحه قانون کار را بنویسند و به مجلس تحویل دهند. نخستین لایحه کار را دولت ساعد در ۲۵ تیرماه ۱۳۲۳ و دومین را بیات در ۲٦ بهمن ۱۳۲٤ تقدیم مجلس کرد و آخرین توسط دولت قوام در مورخه ۲۹ اردیبهشت ۱۳۲۵ صورت گرفت. در این قانون مذاکره دسته جمعی اتحادیه های کارگری به رسمیت شناخته شد. در ۱۸ فروردین ۱۳۲۵ در جلسه ای که رهبران شورای متحده مرکزی با نخست وزیر قوام داشتند، این مواد به تصویب رسید،

۱- شورای متحده مرکزی به رسمیت شناخته شد.

۲- ساعات کار در هفته به ٤۸ ساعت کاهش یافت و جمعه تعطیل با استفاده از حقوق محسوب شد.

۳- اعضاء شورای متحده مرکزی از زندان آزاد شدند.

٤- نمایندگان شورای متحده مرکزی، در جلسات شورای عالی اقتصاد که مسائل کارگری مطرح می شود، شرکت کنند.

(رویه ۱۱۱ همان منبع) « سلسله اعتصابات غیر منتظره در آبادان و آغاجاری و راهپیمایی ده ها هزار نفری روز اول ماه مه در آبادان » (رویه ۱۱٤) « در اعتصاب عمومی آبادان در تاریخ ۲۳ تا ۲٦ تیرماه ۱۳۲۵... .عظیم ترین رویدادی بود که سیاست دولت را به مبارزه طلبیده بود.» امتیازاتی که اتحادیه های کارگری به دست آورده بودند، با کودتای نظامیان به رهبری امپریالیست ها(امریکا و انگلیس) از میان رفت. تا نوع حقوق بشر سرمایه داری جهانی چهره ی واقعی خود را شفاف عرضه کند. ولی مردم مبارز ایران هیچ دهه ای را بدون چالش با دیکتاتوری بسر نبرند. دهه چهل اعتصابات کوره پزخانه ها و مبارزه معلمین و دانش آموزان ایران آغاز شده و شدیدا سرکوب شد . در اواخر این دهه ساواک با نفوذ در تشکیلات سراسری چپ (عمداً تهران و خوزستان) بزرگترین ضربه را به پیکر جنبش کارگری ایران وارد کرد (البته با همکاری MI6وCIAو موساد) و جبهه ملی دوم هم با دستگیری و انحلال مواجه شد. ولی دهه ۵۰ دهه مبارزه مسلحانه جوانان پرشور ایرانی بود که ناامید از مبارزات چپ دیروز و جبهه ملی، دست به اسلحه

بردند و حماسه آفریدند. قبل از پایان دهه ٦٠ این ساختار مطلقه با تک حزب رستاخیزش به زباله دان تاریخ پیوست. آری « موتور کوچک چندین سال با دشواری روشن بود، ولی موتور بزرگ آمادگی روشن شدن را نداشت. زمانی موتور بزرگ روشن شد و بساط ژاندارم امپریالیست را در هم پیچید که موتور کوچک رو به خاموشی بود. مردم به جان آمده از خفقان عطای امتیازات اقتصادی دیکتاتور را به لقایش بخشیدند و آزادی و استقلال را فریاد زدند. ولی ستون های این سیستم ستم، زمانی در هم ریخت که کارگران و زحمتکشان شهری به انقلاب پیوستند. پیروزی انقلاب و سرنوشت دیکتاتور را، کارگران ایران رقم زدند. (همان منبع رویه ٤٢٦) «... در واقع پیوستن طبقه کارگر] به تظاهرات[پیروزی نهایی انقلاب ٢٢ بهمن را تحقق بخشید» همان منبع رویه ٤٢٧ « دولت شاه کوشید تا با رهبران اعتصاب وارد مذاکره شود ولی بیست و پنج سال سرکوب تمام اتحادیه کارگری و تمام احزاب مخالف ... » در ادامه «دستگاه سلطنت چنان واژگون گردید که هیچ کس انتظارش را نداشت.»

اتحادیه نیروی کار پروژه ای

ناصر آقاجری- ٩٠/١٢/٢٦

کانون مدافعان حقوق کارگر

منابع:

١- کتاب اتحادیه های کارگری و خودکامگی در ایران، اثر حبیب لاجوردی. ترجمه ضیاء صدقی. نشر نی. تهران ١٣٦٩- پاریس دانشگاه Syracuse 1985

٢- واپسین جنبش دهقانی ایران اثر فشانی

٣- تاریخ بیداری ایرانیان ناظم الاسلام کرمانی جلد اول

٤- انقلاب مشروطه ایران اثر ژانت آفاری و ایران بین دو انقلاب ابراهیمیان

٥- نظری به جنبش کارگری در ایران عبدالصمد کام بخش

٦- م-ت- ناصحی « تشکیلات کارگری ایران

٧- E.G.Browne (1914-15 .Cambridge England: University Press

٨- کام بخش نظری به جنبش ... ٢٤

٩- تاریخچه حزب عدالت

١٠- ایران بین دو انقلاب، ابراهیمیان